

ДВЕ ЗЛАТНИ МОНЕТИ ОТ РАЙОНА НА БАЛЧИК

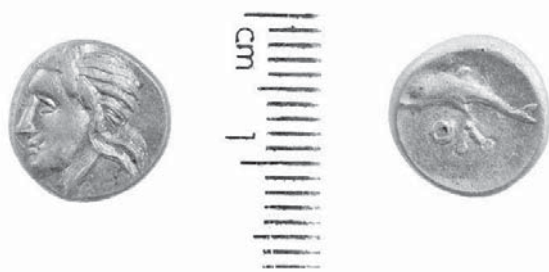
Трифон Трифонов

Abstract. In 2016 two gold coins were found between the towns of Balchik and Kavarna where the capital of the Second Scythian kingdom, was probably located. One of the coin is a quarter stater of Olbia, minted under the Athenian coin system in the period 310 - 300 BC. It is described by the Russian numismatists Karishkovskiy and Anokhin as a hemidrahm or triobol. On the obverse is depicted the goddess Demetra with a wreath of stalks grains, turned left. The reverse presents a dolphin to the left, below it a monogram OA. The coins has a diameter of 11 mm and a weight 2,157 g.

The other coin is also quarter stater with weight 2,103 g and a diameter 12 mm. On the obverse is depicted the head of god Apollo with a laured wreath, turned left. Above the image there is a monogram AI. On the reverse is a Scythian with a spear in the right hand on a horse in gallop turned to the left. From the studies and comparisons made, it can be assumed that this is a quarter stater of the king of Bosporan kingdom, Perissad IV, minted in Panticapaion during the period 140 - 130 BC.

Key words: gold coins, stater, Olbia, Scythian, Perissad, Panticapaion.

През лятото на 2016 година ми донесоха за консултация две малки златни монети. В разговор с „клиента“ разбрах, че монетите са намерени заедно между Балчик и Каварна, там където вероятно се е намирала столицата на Второто скитско царство, Афродизия и това засили любопитството ми. С него се уговорихме вместо хонорар, да ми бъде предоставена възможността да претегля и фотографирам монетите. Обърнах се за помощ и към Пьотър Лобода, специалист - нумизмат от Одеският музей на нумизматиката, но той отговори, че не може да каже нищо само по снимките, които му изпратих. Заех се сам с проучването и в впоследствие успях да направя и спектрографски анализ на метала на монетите. Така, че този материал е колкото научно съобщение, толкова и молба за помощ по въпроса.

ЧЕТВЪРТ СТАТЕР НА ОЛБИЯ

Фиг. 1

Идентификацията на едната от монетите не беше проблем - четвърт статер на Олбия или хемидрахма, описана от руските нумизмати Каришковски и Анохин [2, 7]. Антична Олбия е един от най-старите гръцки градове - държави по бреговете на Черно море, основана около 645 / 644 г. пр. Хр., там където река Южен Буг се влива в Днестровско - Бугския лиман. В последната четвърт на IV в. пр. Хр. жителите на Олбия правят опити да сечат собствени златни статери, но това се оказва твърде неизгодно за града, а изключителната рядкост на тези статери и факта, че един и същ щемпел е ползван и за сребърни тетрадрахми показва, че емисията на тези монети е ограничена [2]. Тъй като в древността сеченето на големи златни номинали се разглежда като съществен израз на държавен суверенитет, може да се предполага, че златният статер на Олбия има и политическо значение, той е своеобразна декларация за независимостта на полиса, току - що отблъснал нападението на един от генералите на Александър, Зопирион в 331 година пр. Хр.. Намереният единствен екземпляр от статера е с тегло 8,49 грама, сечен е по атическата монетна система и се съхранява в Монетният кабинет на Брюксел [3], но колеги - нумизмати твърдят, че го има и в частни колекции в САЩ. Хемидрахмата (триобол, 1/4 статер) на Олбия се сече в последното десетилетие

на IV в. пр. Хр., отново по атическата монетна система с тегло в диапазона 2,15 - 2,09 грама [2,7]. На аверса е изобразена глава на богинята Деметра на ляво с венец от житни класове, а на реверса - делфин на ляво с надпис ОΛ. Монетата фигурира и в сайта на Одеският музей на нумизматиката (фиг.1). Тя е с диаметър 11 милиметра, дебела е 2,1 милиметра, теглото и е 2,157 грама, а пробата - 21,6 карата; монетата не е била в обръщение дълго време, което личи по остатъците от гланц, но вероятно е притискана в други монети, венецът от класове на главата на богинята е замазан, смачкани са и части от буквите на реверса. При голямо увеличение може да се проследи и последователността на работата на гравьора при изработването на щампите. Металите в хемидрахмата се разпределят така: Au - 92,6 %; Ag - 4,01 %; Cu - 4,47 %; Zn - 0,68 % и Ni - 0,22 %. По мнението на главен асистент Бояджиев, който извърши спектралният анализ, съдържанието на метали отговаря на това на антична монета, а съдържанието на никел може да служи като своеобразна гаранция за нейната автентичност. Препечатването на златна монета с малко тегло е сложна процедура и при последвалите нагривания количеството никел от 0,007 грама, по негово мнение, би трябвало да изгори.

СТАТЕР НА ОЛБИЯ

Фиг. 2

Нещо за иконографията на монетата (фиг.2). Според Каришковски типът “орел върху делфин” отразява подчинението или замяната на култа към Аполон Делфиний с култа към Зевс Елефтериос - Освободител и смяната на тиранията в Олбия с робовладелска демокрация [7]. Орел върху делфин става своеобразна емблема на града, среща се и при много дребни медни номинали, тежащи по - малко от грам [7]. Описаната сцена с орела и делфина може просто да отразява и природна даденост,

морският орел [Heliaeetus Albicila (L)], който обитава богатото на лимани и лагуни северозападно крайбрежие на Черно море се прехранва с риба и може да напада и малки делфини [11]. В първата половина на IV в. пр. Хр. богинята Деметра се появява върху едни от първите „истински“ монети на полиса, те са лети и по аналогия на първите римски монети са наричат „асове“. По същото време се появяват и дребни сребърни номинали, които са първообраз на иконографията на разглежданата монета - Деметра във фас и делфин на реверса [7]. От нашите брегове жителите на полиса внасят дървен материал, надгробия, вино, а когато околните скитски племена са враждебно настроени и пшеница [5,6].

За търговски обмен с нашите брегове говори факта, че бронзова монета на тракийският цар Севт е открита в Олбия, а нейни монети са намирани в Добруджа и Обзор. Монетата на Севт е описана от Каришковски [7]. Тъй като основният поминък в района е земеделието, богинята Деметра (Δε – метер, Майката - Земя), се среща често върху монетите на Олбия. По същата причина богинята е едно от най-често срещаните божества върху монетите и на скитските владетели. Нейното присъствие върху монетите на Олбия вероятно отразява скитското влияние върху полиса и несъмнено е политически реверанс по отношение на обкръжаващите града скитски племена [8]. Липсата на други буквени означения върху монетата, според Анохин, означава, че тя е “държавна монета“, т. е. издание е изключително на града Олбия, без участието на храмове и частни лица, каквато практика съществува през древността [2,7]. Поради недостига на скъпоценни метали златните емисии на Олбия са сравнително малобройни и се използвали основно за търговски сделки извън полиса и като средство за натрупване. Намерените край Балчик монети вероятно са семейно съкровище събирано години [7].

И ако при монетата на Олбия трябва само да се проследят историческите и икономически промени през вековете, при

втората монета въпросът е много по-сложен, защото не се намери в посочените заглавия някаква следа или податки за нейното успешно идентифициране (фиг.3).

ЧЕТВЪРТ СТАТЕР НА ПАНТИКАПЕЙ
Фиг. 3

От търсенията става ясно само едно - в монетата има отразено силно скитско влияние, за което недвусмислено говори изображеният на реверса галопиращ на ляво скит, без седло и стремена, с копие в дясната ръка. Личат много добре мустаците, брадата, развяващата се коса, колчана на лявото бедро и характерните за скитите панталони, стегнати на глезена. Копието е много добре изобразено, ясно се вижда и острието му. Широко отворената уста на коня, свитите назад уши и веещата се грива показват върховното усилие на животното. Юздата му е елементарна - тя опасва муцуната на коня над устата, а другият ѝ край е загатнат в лявата ръка на конника. Конят не е едър, характерен е бил за Европа и степите на днешна Русия [10], висок около 1,35 метра при холката, но е с мускулеста шия и крака, които са предадени схематично. В цялата сцена има напрежение и устрем и всичко това е предадено върху полето на квадратният печат с размери 10x10 милиметра. Трябва да се отбележи несъразмерността на фигурите, главата на конника е твърде голяма за тялото му и е съизмерима с главата на коня. И тук, както при хемидрахмата на Олбия, в горния край на полето личат дълбоки надирания.

Върху аверса на монетата е изобразен голобрад, млад мъж с лавров венец на главата, гледащ наляво. Той е с характерният прав „гръцки“ нос, с много добре предадени черти на лицето, с тънки

устни, голямо изразително око. То и силно издадена надочна кост говорят, че или гравьорът не е от най-добрите или, че това е портрет. Изображението в никакъв случай не изглежда гротескно или карикатурно. Покрай ухото, което също е много добре предадено се спускат къдри, а над самата глава има монограм ΔΙ. Изображение на пръв поглед навежда на мисълта, че това глава на бог Аполон. При силно увеличение добре се виждат следите на длетото издълбало буквите, малки черни язви и налепи от пръст. Не личат следи от работата на гравьора върху главата, но такива има при изработване на квадратният печат за реверса. Диаметърът на монетата е 12 милиметра, теглото ѝ - 2,103 грама, което я отнася към четвърт статер по атическата монетна система. Съдържанието на злато е 22, 1 карата, а металите в процентно съдържание са следните: Au - 92,6%; Ag - 4,81%; Cu - 2,2% и Zn - 0,37%. Дебелината ѝ е 1, 9 милиметра.

Твърдението, че конника е скит, се налага от медните монети на античната Керкинитида, днешната Евпатория с изобразена подобна сцена, описана от Анохин като „скит на кон“ [1]. На аверса на тези монети е изобразена богинята Тюхе с корона от крепостни кули. Според същият автор тези медни монети са сечени в периода 310-300 година пр. Хр. (фиг. 4). Хекатей Милетски в 497 г. пр. Хр. пише за „Керкинитида-скитски град на брега на Понта“. Препускащият конник с копие е твърде характерен за монетосеченето от северозападното и северно Черноморие, като се започне от Тирас и се стигне до Фанагория, с изключение на Херсонес Таврически [1,3].

МОНЕТА НА КЕРКЕНИТИДА
Фиг. 4

СЕСТЕРЦИЙ НА КОТИС II

Фиг. 5

Конника обаче се среща само върху медни монети на владетелите на Боспорското царство, когато то вече е васал на Рим. Няма нито една златна монета със сюжет “препускащ конник” или подобен младши номинал. Златото на владетелите на Боспорското царство наподобяват римски републикански денари, върху които наред с образите на боспорските владетели се появяват римските императори и членовете на техните семейства. Савромат II (174/75 - 210/11), чието управление съвпада с това на Марк Аврелий, Комод и Септимий Север отсича седемдесет и шест подобни статер, но само на реверса на един негов сестерций е изобразен “конник с копие препускащ на ляво”. Медни монети с подобни сюжети сечат Рескупорид I (68/69 - 91/92) и Котис II (123/124 - 132/133 [1]) (Фиг.5). Споменатите монети според Анохин се вменстват в ранноримският и средноримски периоди на монетосеченето на Боспорското царство и носят, както бе отбелязано, характерните за монетите на Рим черти [1].

Монетата не е и тракийска въпреки, че много от монетите на тракийските владетели наподобяват този конник. Описаните от Юркова монети с малки изключения са бронзови и само една, на Скосток, е без името на владетел. Няма описани златни монети или техни номинали [12].

В монографията на Анохин. “Монетное дело Боспора”, има глава “Монетите на късните Спартокиди 210 - 90 г. пр. н. е.” и в този период има още двама владетели, които биха могли да претендират, че са емитенти на настоящата монета, тъй като тя е идентична по стил и надписи на монетосечене на целият период. Първият който сече статери от лизимахов тип е

архонтът Хигиенонт, управлявал според Анохин в периода 210-200 г. пр. Хр.. Той не е член на семейството на Спартокидите и се жени за Алкатея, сестрата на последните двама боспорски владетели, затова на златният статер, който отсича титлата му е, „архонт“ (фиг.6) [1]. С емисията на златни статери архонтът не само ознаменува качването си на престола, но и цели да стабилизира пазара на Боспор и да го свърже с пазарите на Черно и Средиземно море. Хигиенонт е първият боспорски владетел, който сече златни и сребърни монети след продължителен кризисен период в монетосеченето на Боспорското царство през III пр. Хр.. [1], а името му се превежда като “здравомислещ, разумен” [5]. На аверса на монетата е изобразен самият владетел, гледащ на дясно без надписи и означения, а на реверса богинята Атина седи на трон, подпира се на щит и държи богинята Нике, монограми под трона и ръката на Атина, а от двете страни на фигурата има надпис “ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΥΓΙΑΙΝΟΝΤΟΣ” [1].

СТАТЕР НА ХИГИЕНОНТ

Фиг. 6

Повод архонтът да бъде претендент за „издател“ на четвърт статера е една сребърна драхма, също по атическата монетна система. На лицевата страна на монетата отново е Хигиенонт, гледащ на дясно, а на реверса е изобразен препускащ на ляво конник, с развят плащ, със същите монограми и надпис [1]. От нумизматиката е известно, че дребните номинали имат локален пропаганден характер, в случая те са и „средство за масова информация“, предназначени за околните скити, за които владетелите на Боспора официално титулувани „архонти“, се явявали царе [5,1].

На базата на хемидрахмата на Олбия може да се направи извода, че разглежданата монета е по-дребен номинал на златен статер

на Хигиенонт. Архонтът, който в случаят е „принц – консорт“, има амбицията да бъде истински владетел и наред със стабилизирането на държавата да популяризира своята личност по всички възможни начини. Тук трябва да отбележим още един факт, който прави Хигиенонт претендент за емитент на монетата, не толкова биещ на очи, но заслужаващ да се отбележи. Като сравним образите на владетеля върху статера, сребърната му драхма и аверса на описваният четвърт статер се открива доста голяма прилика. (фиг.7). Това обаче е спорна прилика и не може да бъде стабилен аргумент в полза на Хигиенонт. Нещо повече, според Пьотър Лобода статерът на Хигиенонт е една от загадките на монетосеченето на Боспорското царство, известен е само един брой от него и много нумизмати го считат за фалшификат.

РЕВЕРСИ НА МОНЕТИ НА ХИГИЕНОНТ И ЧЕТВЪРТ СТАТЕРА НА ПАНТИКАПЕЙ
Фиг. 7

Следващият претендент, Перисад IV (около 150 – 125 г. пр. Хр.), е син на Перисад III и Камасария, и бащата и синът сечат статери от лизимахов тип по атическата монетна система (фиг.8). На аверса на статера на Перисад IV е изобразена мъжка глава с диадема гледаща на дясно, а на реверса седящата Атина, подпряна на щит и държаща в ръката си богинята Нике. Отсичането на този статер Анохин отнася към 140 - 130 г. пр. Хр. [1].

СТАТЕР НА ПЕРИСАД IV
Фиг. 8

Под ръката на Атина монограм ΔΙ, под трона също монограм, от двете страни на фигурата

надпис „ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΑΙΡΙΣΑΔΟΥ“. Монограмът ΔΙ се среща и върху сребърен пентобол, на чийто аверс е изобразен Аполон с лавров венец гледащ на дясно, а на реверса триножник, около който има надпис „ΠΑΝΤΙΚΑΠΕΩΝ“, самият монограм е под триножника. Анохин предполага, че при отсичането и на статера и пентобола помагат градската управа на Пантикапей и храма на Аполон в града и оттам са много бройните монограми и надписи. В античността храмове и частни лица участват в отсичането на монети и прибират печалбата, в тази връзка монограмът ΔΙ би могъл да бъде знак за собственост [1]. В Пантикапей култът към Аполон е силно разпространен, в 250 г. пр. Хр. Перисад II се допитва до Пития, пророчицата в делоският храм на Аполон и като получава благоприятно предсказание подарява на храма скъпоценна чаша. Своите предсказания Пития извършва седяща върху триножник. След завръщането си от Делос Перисад издига статуя на Аполон във вече съществуващият храм в Пантикапей, а триножникът става атрибут на бога изобразяван върху монетите на града [5]. Трудно е да се каже дали върху аверса на четвърт статера е изобразен бог Аполон с лавров венец или Хигиенонт и кой всъщност отсича тази монета, но монограмът ΔΙ ни навежда към участието на града и храма на Аполон в нейното отсичане и, че това е монета на Пантикапей [1].

В цялата история има и скитска следа. След смъртта на мъжа си Перисад III, царица Камасария, майка на Перисад IV, се омъжва за скитският владетел Аргот. Дребната златна монета може да е „сватбен подарък“ за Камасария, не случайно Перисад IV е наричан Филометор - „Обичаш майка си“, но по-вероятно е друго, това да е политически жест към скитския съюзник. По него време скитите, гонени от сарматите все повече се доближават до големите градове в Крим, скитските династи искат все по-големи дарове, а армията на Боспорското царство в по-голямата си част е съставена от скитски наемници. Все достатъчно уважителни поводи да се впечатли скитския съюзник с

подобна монета от злато [5]. От всичко казано до тук въпросната монета би могла да бъде младши номинал по-скоро на статер на Перисад IV и Пантикапей, отколкото на Хигиенонт.

За да изчерпим окончателно въпроса трябва да кажем и това, че бронзова монета с абсолютната същата иконография и монограм ΔΙ, Янислав Тачев отнася към автономното монетосечене на Дионисопол (фиг.9).

БРОНЗ НА ДИОНИСОПОЛ

Фиг. 9

Единствената разлика е, че мъжката глава на аверса е с бръшлянов венец, гледа на дясно и според Тачев е глава на Дионис [10]. Пак според него дясната ръка на конника е вдигната за поздрав, макар тя да излиза от полето на монетата и копието може просто да не е отпечатано. Монета с подобно изображение показва и Лазаренко в монографията си „Скитите в Тракия“ [8]. Тези монети ни връщат в началото на нашето търсене и е съвсем резонен въпроса: “Възможно ли е това да е монета на скитски владетел от Второто скитско царство, сечена в монетарницата на Дионисопол?!“ Науката със сигурност твърди, че монетарницата на Дионисопол (Балчик) сече монетите на скитският владетел Акроза. Или това просто е монета на Дионисопол?! Въпросите остават и само намирането на други подобни монети тук или по северното Черноморие могат да внесат яснота по въпроса.

ГРЪЦКИТЕ КОЛОНИИ ПО СЕВЕРНИЯ БРЯГ НА ЧЕРНО МОРЕ ОКОЛО 450 ГОДИНА ПР. ХР

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин, В. А. Монетное дело Боспора. Киев, 1986.
2. Анохин, В. А. Монеты античных городов северозападного причерноморья. Киев, 1989.
3. Анохин, В. А. Монетное дело Херсонеса (IV в. до н. э. — XII в. н. э.) Киев, 1977.
4. Драганов, Д. Монети на скитските царе. Нумизматична изложба. 2012.
5. Зубарь, В. М., А. В. Русяева, На берегах Боспора Кимерийского, 2004.
6. Кадеев, В. И, Сорочан, С. Б. Экономические связи античных городов Северного черноморья в I в. до н. э. - V в. н. э.
7. Каришковский, П. О. Монеты Ольвии. Киев, 1988.
8. Лазаренко, И. Ю. Скитите в Тракия (VII в. пр. н. е. - I в. от н. е.).
9. Ольвия е ее округа. Сборник научных трудов. Киев, 1986.
10. Тачев, Я. Монетосеченето на Дионисополис IV век пр. Хр. - III век сл. Хр..
11. Петров, Ал. Ранна история и еволюция на домашните животни. С. 1986.

12. Трифонов, Тр. 700 наименования
от българското черноморие.

13. Юрукова, Й. Монетите на
тракийските племена и владетели, С.
1992.

Трифон Стоянов Трифонов
ВМС
GSM: 0898 22 32 51
e-mail: trich@abv.bg